

İman, Ahlâk, Güven

HÜSEYİN ALGÜL*

---

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, halgulum@yahoo.com.tr, Orcid No: 0000-0001-8364-2591

Giriş

Biz bu makalede önce “*din, İslâm, Müslüman*” konularında kısa bilgi paylaşımının ardından “*İman ve Güven*” konusuna biraz daha genişçe değineceğiz; iman, mü’min, mü’minler topluluğu kavramları ve müslüman tanımı üzerinde duracağız, Hz. Peygamber’in aktardığı bir gemi örneğinden yola çıkarak imana ve ahlâka dayalı uyarı ve dayanışmanın önemini belirteceğiz. İmanın sosyal içerikli bir kavram olduğundan yola çıkarak “*sâlih amel (güzel ahlâk ve yararlı iş)*” le ilişkisine dikkat çekecek; mü’minin *ifsad* değil, *ıslah* misyonuna sahip olduğunu vurgulayacağız. Müminlerin ahlâkî olgunluğunun ilkelerinden bahseden *Mü’minûn Sûresi*’nin ilk on âyeti hakkında Hz. Peygamber’in (s.a.s) verdiği müjdenin konumuza bakan yönüne ve bu âyetlerde ortaya konulan ahlâk mesajına işaret edeceğiz. İman ve emânet ilişkisine dikkat çekeceğiz, imanın sadakatle kuvvet kazandığından yola çıkarak bu duyguyu bize ihsan eden Cenâb-ı Hakk’a şükretmenin ve hıyânetten uzak durmanın önemini belirteceğiz. Keza imanın *takva* ve *ittika* gibi kavramlarla ilişkisine ve *güzel ahlâk sahibi olan doğrularla beraber olmanın önemine* değineceğiz. İmanın Allah’ın inananlara ihsan ettiği en büyük nimetlerden olduğunu vurgulayacak ve Hz. Peygamber’in (s.a.s) Medine’de Evs-Hazrec ile ensâr-muhâcirler ve bütünüyle İslâm toplumu arasında sağladığı kardeşlik, dayanışma, güven ve kazandırdığı güzel ahlâka bakacağız. Kavgacılığın *Câhiliye âdeti* olduğunu söyleyen Hz. Peygamber’in kavgâ ve ihtilâflara hızlı müdahalesine ve barışı sağlamak için gösterdiği samimi çabaya değineceğiz. Dini tek başına yaşamanın mümkün olmadığını, Hablülâh’a (Kur’ân-ı Kerîm’e) birlikte tutunmak gerektiğini ve bunun bir iman ve ahlâk meselesi olduğunu *Asr-ı Saâdet*’te yaşanmış

örneklerle açıklayacağız. Sonuçta iman birliğiyle dirliğe ermiş emniyet/güven-huzur toplumuna her zaman ulaşabilme çabasının önemini vurgulayacak ve günümüze bakan ibret derslerini paylaşacağız.

Din - İslâm - Müslüman

Din, “*insanların yeryüzündeki hayatlarını düzenleyerek hem bu dünyada hem de âhirette saadete erdiren, yaratılışın gayesini ve Allah’a nasıl kulluk yapılacağını bildiren, akıl sahibi kişileri kendi iradeleriyle hayırlı işlere yönelten, peygamberler aracılığıyla insanlara ulaştıran ilâhî esaslar*”dır. Din duygusu fitrîdir, insanda doğuştan vardır. Buna göre her çocuk din duygusu ve tevhide eğilimli olarak doğar. Önemli olan, bu fitratın doğru bilgilendirme ile sağlıklı bir biçimde ortaya çıkarılması; insan ruhunun iyi, güzel, yararlı düşüncelerle ve güzel ahlâkla beslenmesidir.

İlâhî dinler, Cenâb-ı Hak tarafından Cebrail (as.) aracılığıyla insanlara ulaştırılmıştır. Peygamberler, insanlara tevhide, fitrata uygun bir zihin ve gönül donanımı kazandırmak, buna uygun bir toplum yapısı oluşturmak; onlara Yüce Allah’a kulluğu, insanlarla sevgiye dayalı diyalogu, dayanışma ve birlik içinde olmayı, güzel ahlâkı öğretmek, toplum barışını sağlamak, hem dünyada hem de âhirette mutlu olmanın yollarını göstermek için gönderilmişlerdir.

Kelime olarak İslâm, “*kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak, teslim etmek, barış yapmak*” anlamlarına gelen “*sil-m-selm*” kökünden türemiştir. Bu anlamlar İslâm’ın genel hedefleriyle birleştirilerek düşünülecek olursa kavram olarak İslâm denilince, “*Allah’ın iradesine teslim olmak, O’na yönelmek, O’na teslimiyetin gereğini yapmak, kurtuluşa ermek, itaat etmek, barış yapmak-barış içinde olmak, güvende olmak, tehlikelerden ve maddî-manevî her çeşit kirlilikten uzak olmak, evrenle barışık olmak*” gibi anlamlara gelir.^[1] Buna göre Müslüman, başta Allah’a yönelme ve teslimiyet olmak üzere itaat, disiplin, intizam ve barış adamıdır ve barışı paylaşmaya sürekli açıktır, güzel ahlâka taliptir; kin, intikam, husûmet duygularına kapalıdır. Böylece kişi Müslüman olduğu zaman “*Ben bir barış adamıyım; şiddet, terör ve kavga adamı değilim. Ben huzurun bekçisiyim, fitne-fesatla benim işim olmaz, ben güvenilir insanım, benden hiç kimseye zarar gelmez*” demiş olmaktadır. Nitekim Peygamber Efendimiz Müslüman ve Mü’mini şöyle tanımlar: “*Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların (bir başka rivayette insanların) emin olduğu kişidir. Mü’min de halkın can ve mallarını kendisine*

[1] Ayrıntılı bilgi için bk. Sinanoğlu, Mustafa, “İslâm”, *DİA*, XXIII, 1-2. İslâm’ın geçtiği âyetler için bk. el-Bakara, 2/131; Âli İmrân, 3/19, 67, 83, 85; el-Mâide, 5/3; Tevbe, 9/33, 36; el-Enbiyâ, 21/108; Zümer, 39/3, 54.

karşı güvende bildikleri kimsedir.”^[2] “Mü’min, insanların kendisine güvendiği kimsedir. Müslüman, dilinden ve elinden müslümanların sâlim olduğu (zararlarından emin olduğu) kimsedir. Canım kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki, kötülüklerinden komşusunun güvende olmadığı (emin olmadığı) kişi, cennete giremez.”^[3]

Peygamber Efendimizin hayırlı ve hayırsız kişi nitelendirmeleri de oldukça önemlidir. O, “İyilik yapar diye ümit edilen, kötülük gelmez diye bilinen kişinin hayırlı kişi; iyilik ümit edilmeyen, aksine kötülük gelir diye korkulan kişinin ise hayırsız kişi olduğunu...” söylüyor.^[4]

İman - Mü’min - Mü’minler

İman, korku ve ihanetin zıddı olan güven ve emniyet anlamındaki e-m-n kökünden bir mastar olup, sözlükte “tasdik etmek, onaylamak, kabul etmek, doğrulamak, gönül huzuru ile benimsemek, güven vermek, şüpheye yer vermeyecek şekilde kesin olarak içten ve yürekte inanmak” anlamına gelir. “Sağlamlaştırmak, kesin karar vermek, tasdik etmek” mânasındaki *akd* kökünden türeyen *i’itikâd* da “iman” karşılığında kullanılır. Terim olarak iman: “Yüce Allah’tan getirdiği kesin olarak bilinen hükümler hususunda Peygamber Efendimizi tasdik etmek, onun haber verdiklerini tereddütsüz kabul edip bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmak” tır. Buna uygun olarak inanan kimseye ise “Mü’min” denir.

İslâm âlimlerinin tespitine göre iman, “dilin ikrarı, kalbin tasdik”idir; imanı görünür hale getirmek için buna, “kalpte hâsıl olan marifeti ve davranış boyutu kazandırılması”nı ilâve edenler de vardır. Mü’minin, inancını davranışa-güzel ahlâka dönüştürerek görünür hale getirmesiyle ortak bir hayatın başladığı “Mü’minler topluluğu” ortaya çıkar. Buna göre Mü’minler topluluğu, bireysellikten uzak, topluca ortak inanç ilkeleri çevresinde bütünleşmiş, birbiriyle birlik ve dayanışma halinde, birbirinin elinden tutan, birbirine asla zarar vermeyen, ihanet etmeyen, çıkar ve menfaatleri için dindaşlarını ötekileştirmeyen, ezmeyen, güzel ahlâkı önceleyen güvenli-huzurlu bir toplum olmaya adaydır. Çünkü iman, gönlü aydınlatır, zıtlıkları önler, dayanışma sağlar, sevgiye dayalı dostluk ve kardeşliği kurar, güzel ahlâkı mayalar.

Müslümanlıkta “iman kelimesi”, “güven, doğruluk, ihsan, takva, sevgi, amel-i sâlih (faydalı iş-yararlı davranış-güzel ahlâk)” gibi kavramlarla iç içedir; hatta “din ve İslâm” kavramları da “iman” la bağlantılıdır.^[5]

[2] Buhârî, *İman*, 3,5; Müslim, *İman*, 64,65; Tirmizî, *İman*, 12, Nesâî, *İman*, 8, 104, 105.

[3] Buhârî, *İman*, 3, 4; Müslim, *İman*, 13, 14, 18; *Müsned*, III, 54.

[4] Tirmizî, *Fiten*, 62; *Müsned*, II, 368.

[5] Kılavuz, Ahmet Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, Ensar Neşriyat, 10. baskı, İstanbul 2004, s. 37-48; Özafşar, Mehmet Emin, “İmanın Toplumsal Boyutu”, *İslâm’a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s.127-131; Sinanoğlu, Mustafa, “İman”, *DLA*, XXII, 212-214.

Nitekim Mü'minler, “ilâhî emirlere uymakta her zaman duyarlı olurlar, Allah'tan başkasını mabud edinmezler, Allah'ın haram kıldığı cana kıymazlar, zina etmezler, oruç tutarlar, namaz kılarlar, iyiliği emrederler, kötülüğe engel olurlar, imanlarını Allah'ın rızasına uygun tutum ve davranışlar geliştirerek kuvvetlendirirler, Allah anıldığı zaman yürekleri titrer, Allah'ın âyetleri okunduğunda imanları artar, yalnız rablerine güvenirler, ibadetlerini yaparlar ve servetlerinden Allah yolunda harcarlar.”^[6]

İmanın doğal sonucu emniyettir, güzel ahlâktır, mümin güvenilir ve güzel ahlâklı insandır; kendisine güvenilir ve başkalarına güven verir, ahlâk-ı hamîdeye uygun yaşar, genel huzur ve asayişin doğal bir paylaşanı olur. O, bilerek yanlış bir iş yapmaz, imanına haksızlık karıştırmaz, doğru imandan ve güzel ahlâktan asla kopmaz. Kur'an'da belirtildiği gibi *imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar, her zaman güvendedirler ve doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır.*^[7] Evet... Başta iman olmak üzere dini zedeleyen, dinin özü ile çelişen her şey bir çeşit zulümdür, haksızlıktır ve güvensizlik üretir. Dolayısıyla dinin doğru anlaşılmadığı ve doğru temsil edilmediği topluluklarda huzur ve emniyet, hissedilir derecede bozulur; imanlarına ve ahlâklarına haksızlık bulaştıran insanlar, şer olan, kötü olan ve güvensizlik doğuran şeyleri yapmaktan kaçınmazlar, kötülük konusunda duyarsızlaşırlar, güzel ahlâktan uzaklaşırlar.

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de “iman” sözcüğünün geçtiği âyetlere bakıldığı zaman bunun ahlâkî hayatla iç içe sosyal içerikli bir kavram olduğu gerçeğine ulaşırız. Meselâ Bakara Süresi'nin ilk âyetlerinde belirtildiğine göre Mü'minler: “Kur'an'ı hidayet rehberi olarak tanurlar, Allah'ın emir ve yasaklarına duyarlı bir din anlayışını benimserler; Allah'a, peygamberlerine, kitaplara, meleklerle, Peygamber Efendimize ve önceki peygamberlere gelen vahye, âhiret gününe iman ederler, söz ve davranışlarını bu inanç ilkeleriyle şekillendirirler, namazlarını Allah rızası için kılarlar, Allah'ın verdiği rızıkları yoksul ve muhtaç mü'minlerle paylaşırlar.”^[8]

İman - Islâh - Sâlih Amel-Güzel Ahlâk

Kur'an-ı Kerim'de bir ülkedeki barış ve güvenlik ortamını sağlama çabası için “islâh”, kargaşa ortamı oluşturmak ve bozgunculuk için “ifsâd” kelimesi kullanılır. Pek çok âyette iyi işlerle güven ve huzuru sağlama çabaları için “sulh” ile aynı kökten gelen “sâlih, sâlihât, sâlihûn, sâlihîn” kelimeleri geçer. Bu konuda bize en çarpıcı örnekler, “iman ve sâlih amel-güzel ahlâk” sözcüklerinin yan yana bulunduğu âyetlerde verilmektedir. Buna göre iman eden ve iyi

[6] Bk. Bakara, 2/82; Enfâl, 8/2-4; Tevbe, 9/112; Furkan, 25/68; Hucûrât, 49/14; Mücâdile, 58/22.

[7] Bk. el-En'âm, 6/82.

[8] Bk. el-Bakara, 2/1-5.

işler yapanlar, güzel ahlâk sahibi olanlar, “*ülâhî bağışa erişecekler, ecirleri kat kat fazlasıyla ödenecek, içinde ebedi kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlerle ödüllendirilecekler, sürekli Allah’ın lutuf ve ihsanına nâil olacaklar*”dır.^[9]

Demek ki mümini Allah’ın lutuf ve ihsanına eriştiren ve erdeme kavuşturmuş şey, “*iman sahibi olması ve salih amel (iyi iş) yapması (güzel ahlâklı olması)*”dır. Dolayısıyla iman ve ahlâk, sosyal hayatta insanı toplum huzurunun ve genel anlamda güvenin canlı bir unsuru kılmaktadır. Zira imanlı ve ahlâklı kişi, iyi işi kötü işe değiştirmez, iyi düşünceyi kötü düşünceye kurban etmez, iyi sözü kötü sözün her zaman önünde tutar. Çünkü imanla kötülük, imanla faydasız ve zararlı iş asla âhenkli bir paylaşım içinde olamaz. İyi iş-güzel ahlâk imanı kuvvetlendirirken, kötü iş-çirkin huy, imanı zayıflatır ve toplum hayatına iyilik olarak yansımalarının önüne geçer. Dolayısıyla imanı yansıtan iyi iş ve güzel ahlâk, emniyet ve huzur üretir; fesâdı, fitneyi yok eder. Peygamber Efendimizin “*İman edenler kurtuldu*” diye başlayan *Mü’minûn Sûresi*’nin ilk on âyetinin gereğini yapanların cennete gireceklerini müjdelemesi, bu açıdan önemlidir.^[10] Hak Teâlâ Hazretleri bu âyetlerde bizleri, insanın toplum içindeki varoluş sebebi ve sorumlulukları istikametinde düşündürmektedir. Bu âyetlerden anlaşıldığına göre: “*İman, en başta kurtuluş sebebidir; iman sahipleri namazlarını/ibadetlerini derinlikli olarak (huşu üzere) kılarlar. İmanlı kişiler boş, yararsız, bâtil olan söz ve davranışlardan uzak dururlar; Allah’ın lutfuyla edindikleri rızıkları, sahip oldukları maddî imkânları muhtaçlarla, yoksullarla paylaşırlar; İffet sahibidirler, emâneti korurlar, verdikleri sözde dururlar, dürüst olurlar, namazlarını/ ibadetlerini sürekli ve titizlikle yerine getirirler. İşte bunları yapan iman sahipleri, Fırdevs cennetinde ebedi huzur ve mutluluğa kavuşmakla müjdelenmişler*”dir.^[11]

Söz konusu âyetlerde toplumda güven ve huzuru sağlayacak ahlâk özellikleri, iman ve ibadetin toplumsal hayata bir yansıması olarak görünüyor. Dolayısıyla toplumu huzursuz eden ve güvensiz kılan yanlışlıklar, iman ve ibadetin şemsiyesi dışında oluşan olumsuzluklardır. Bu sebeple toplumda güvensizlik üreten yanlışlıkların düzeltilmesi için çaba göstermek, İslâmiyet’in bizden istediği sosyal bir duyarlılıktır. Peygamber Efendimiz bunu bize bir gemi örneğiyle çok güzel anlatmaktadır:

Gemi yolcuları alt ve üst katlara yerleştiler. Geminin alt katında seyahat edenler, “*su ihtiyacımızı sağlamak için ikide bir yukarı çıkıyor, üsttekileri rahatsız ediyoruz. Geminin tabanında bir delik açıp suyu oradan alalım*” diye konuştular. Bu durumda bunu fark eden üst kattakiler onlara engel olmazsa, hepsi birden

[9] Nisâ, 4/122, 173; İbrâhim, 14/ 23; Kehf, 18/30, 107-108; Hac, 22/14-50; Lokmân, 31/8-9; Fâtır, 35/7.

[10] *Müsned*, I, 34

[11] *Mü’minûn*, 23/1-11.

boğulup gider. Eğer onlara gemiyi delmenin yanlış olduğunu anlatırlarsa, hem kendilerini hem de ötekilerini boğulmaktan kurtarırlar. ^[12]

Doğduğumuz andan itibaren şu dünyada uzun bir yola çıkıyoruz... Bu yolculuk son nefesimizi vereceğimiz güne kadar sürecek... Hepimiz yoldayız, aynı yolu paylaşıyoruz, yol emniyetinin sağlanmasında ortak sorumluluklarımız vardır, her birimiz sorumluluklarımızın gereğini yaparsak, birlikte huzur ve başarıya erişebileceğiz. -Hadîs-i şerifte işaret olduğu üzere- kolaylık olsun diye çıkar ve menfaat için geminin zeminini delemeyiz, yol güvenliğinin kaybolmasına izin veremeyiz, seyirci de kalamayız; buna seyirci kalırsak, gemi su alır, yol güvenliği kaybolur ve bundan herkes zarar görür.

Ahzâb Süresi'nde de "Allah'a saygıda kusur etmeme, O'na karşı gelmekten sürekli sakınma ve dinî konularda devamlı duyarlı davranma" anlamlarına gelen *takvâ* ile *doğru söz*, İslâmî erdemlerin iki direği olarak inananların önüne konuluyor. Söz konusu âyette Cenâb-ı Hak, hayatlarını ahlâkî erdemlerle iç içe yaşayanlar için muazzam bir vaadde bulunmaktadır: "Hak Teâlâ tarafından işlerin düzeltilmesi, günahların bağışlanması yani başarı ve dünya-âhiret saâdeti." ^[13]

Anlıyoruz ki Cenâb-ı Hak, bir yandan mü'minler olarak bizim özü sözü bir dürüst ve ahlâkî insanlar olmamızı isterken, diğer yandan da doğrularla beraber olmamızı dilemektedir. *Takvâ* ile *sıdk* kökünden gelen "Sâdikîn" ın bir araya getirilmesi ise, biz Müslümanlara verilen önemli bir mesajdır. Mesajın özü de *doğrularla birlikte olabildiğimiz takdirde gerçek takvaya erişebileceğimize işaret* tir. Doğrular kimdir? Peygamberlerdir, Peygamber Efendimizdir, ashâb-ı kirâmdır yani muhâcîrler ve ensâr ile en güzel biçimde bunların ardından gidenlerdir, sıddîklerdir, şehidlerdir, sâlihlerdir. Sâlih amel ile imanlarını güçlendiren ve toplumda ıslah vazifesini en iyi biçimde yaparak huzur ve güveni tesis edenlerin önderleri, bunlardır. Biz de bunları takip etmeliyiz.

İman - Emânet - Hıyânet-Ahlâkî Erozyon

İmanla aynı kökten türediği için konumuz açısından "*İman ve Emânet*" bağlantısını da önemsemek gerekmektedir. Emânet sözlükte, "*koru ve kaygının gitmesi, insanın korunma ve güvenlik konusunda gönül rahatlığı içinde olması*" dır. Genel anlamda emânet, hem güvenlik hâli hem de korunması gereken şey için kullanılır. *Ahzâb Süresi*'nde "*yerkürenin ve dağların emâneti yüklenmekten kaçındığı ve onu insanın yüklediği*" belirtiliyor.^[14] Buradaki temsîlî anlatıma

[12] Bk. Buhârî, *Şirket*, 6; *Şehâdat*, 30; Tirmizî, *Fiten*, 12. Bun konuda başka örnekler için bk. Kandemir, M. Yaşar, *Peygamberimin Sevdiği Müslüman*, Zafer Yayınları, İstanbul 2009, s. 406-412.

[13] Ahzâb, 33/70-71.

[14] Ahzâb, 33/72.

göre emânet, *kütlesi itibariyle insandan daha büyük ve güçlü görünen dağların taşların dahi yüklenmekten çekineceği kadar ağır ve önemli olup, bunu ancak insan yüklenmiştir*. Çünkü o, *eşref-i mahlûkattır ve ahsen-i takvim üzere yaratılmıştır, yaratılmışların en şerefliisidir ve en güzel yaratılmışlık sırrının sahibidir*. Bu emâneti üstlenmek de ona yaraşır ve öyle de olmuştur. Ancak o, çoğu zaman bu emânetin gereğini yerine getirmekte tembel davranmakta, duyarsız kalabilmektedir. Hâlbuki insan, bu konuda bilgisiz, şuursuz ve duyarsız kalmamalı, yüklendiği emânetin farkında olmalıdır.^[15]

Bir de emânetin zıttı olan *hıyânet* vardır. Hıyânet, “*emâneti gözetmemek, sahibinin bilgisi dışında hak yemek, hukuku çiğnemek, vazife ve sorumlulukların gereğini yerine getirmemek, güzel ahlâktan sapmak*” demektir. Allah’a karşı sorumluluklarının gereğini yapmayanlar, vazifelerini ihmal edenler, Allah’ın emânetini gözetmemiş olurlar. Allah Resûlü’nün din konusundaki uygulamaları ve örnekliliği de onun bize emânetidir. Onun tutunmamızı emrettiği “*Kitâp, Sünnet, Ehlîbeyt ve yetim hakkını gözetmek*” gibi hususi emânetleri de vardır. Ama genel olarak *Asr-ı Saâdet*’te İslâm’ın bütünlüğü içinde dinin algılanış, özümsemiş ve uygulanışı, Müslümanların üzerinde Resûlullah’ın ve ashâbın emâneti sayılır. Sevgili Peygamberimiz “*Kişinin kalbinde iman ve küfr bir arada bulunmadığı gibi güvenilirlikle hainlik de bir arada bulunmaz*”^[16] buyurmuştur. Bize düşen, İslâm’ı, Kur’ân’ı ve Sünnet’i onlar gibi doğru anlamak ve güzel ahlâk ile uygun örnekliliği günümüze taşımaktır. Dolayısıyla *Enfâl Sûresi*’nde belirtildiği üzere “*Mü’minler olarak, Allah’a ve Resûlü’ne karşı sadâkatle bağlı kalmalı, hâinlik yapmamalı, emânetimize verilmiş şeylere de bilerek hıyânet etmemeli*” yiz.”^[17]

İslâm’da toplumun güven, huzur ve mutluluğunu ayakta tutan değerlerin tamamı emânet olup bunları dikkatli bir şekilde korumak gerekir. Buna göre fertler ve topluluklar, dinin ve milletin zararına iş yapamazlar, yapmamalıdır. Komşuların, iş ortaklarının, aynı çarşığı paylaşan esnafın, aynı havayı teneffüs eden köylünün, şehirlinin, aynı mahalleyi paylaşanların (mahallelinin), aynı ülkeyi paylaşan millet fertlerinin huzur ve güvenin kaynağı olan ülfet ve sevgiye dayalı ilişkiyi-güzel ahlâki terk ederek güvensizlik ve huzursuzluk üreten husûmet ilişkilerine fırsat vermesi de emânete aykırıdır.^[18] Peygamber Efendimiz bütün bu söylenenleri şu veciz ifadesinde özetlemiştir: “*İmanlı kişi emâneti korur. İman, emâneti gözetmeyi gerektirir; emâneti*

[15] *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, IV, 405-406.

[16] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 349.

[17] *Enfâl*, 8/ 27.

[18] İlgili âyetin dikkat çekici bir tefsiri için bk. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (hızr. Karaman, Hayreddin v.dgr.), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. baskı, Ankara 2006., II, 681-682.

gözetmemek, korumamak ise münafıklık belirtisi” dir.^[19] Her bir mü’minin canı malı, önce kendine sonra başkalarına emânettir; dolayısıyla iman sahibi kişi, kendi canını malını koruduğu gibi başkalarının canını ve malını da korumakla yükümlüdür.

Bu noktada Hz. Ömer’in şu değerlendirmesi çok önemlidir:

- Bir kimsenin kıldığı namaza, tuttuğu oruca değil, konuştuğunda doğru söylüyor mu, kendisine bir şey emânet edildiğinde emâneti koruyor mu, dünya işlerine dalıp gittiğinde helâl-haram gözetiyor mu, ona bakınız! ^[20]

İman – Kardeşlik –Ahlâka Tutunmak

Güzel ahlâkın ictimâî hayata en canlı yansımalarından biri olan kardeşlik, mü’mine verilmiş en büyük ilâhî nimetler arasında olup bunun kadrini kıymetini bilmek gerekir. Peygamberimizin hayatı, kardeşlik nimetinin kadrini kıymetini, inananlara öğretmekle geçmiştir.

Âl-i İmrân Sûresi’nde Cenâb-ı Hakk’a saygılı olmamız, Müslümanlık şuuruyla yaşamamız ve bunu son nefesimize kadar sürdürmemiz; Allah’ın ipine (Kur’ân-ı Kerîm’e) sınıksız sarılmamız, bölünüp parçalanmamamız isteniliyor. Kardeşliğin Hak Teâlâ’nın kullarına lutfettiği en büyük nimetlerinden biri olduğu belirtildikten sonra İslâm’dan önceki Câhiliye devrinde birbirine düşman olanların İslâmî dönemde kardeşlik nimetiyle barışa eriştikleri hatırlatılıyor, nihayet kavga ve husûmet halî, bir ateş çukuruna düşmek üzere olanların kapıldığı dehşet ve korku ile kıyaslanıyor. ^[21]

Bu âyetin iniş sebebi olarak nakledilen olay, günümüz İslâm dünyasında hâlen mevcut olan ihtilâf, husûmet ve ayrışmaların belirli mihraklarca körüklenmesine de ışık tutacak mahiyettedir. Bilindiği gibi Medine’de Evs ve Hazrec denilen iki Arap kabilesi vardı. Aralarında Hz. Peygamber’in (s.a.s) hicretinden önce yaklaşık yüz yılı aşan bir zamandan beri anlamsız bir savaş sürüp gidiyor, şehirde bulunan üç Yahudi kabilesi de bu kavgayı tahrik ediyorlardı. Ama Cenâb-ı Hakk’ın lutfuyla Peygamber Efendimizin yılmak bilmez tebliğ çalışması neticesinde Evs ve Hazrec kabileleri İslâm’a girmişler ve bunun sonucunda aralarında kardeşlik, birlik-beraberlik ve samimi bir dayanışma meydana gelmiş, düşmanlarına karşı adeta tek yumruk olmuşlardı. İşte ortaya çıkan bu güzel birlik-beraberlik tablosundan rahatsız olan Yahudi ileri gelenleri bir Yahudi gencini kurgulamak suretiyle Evs ve Hazrec’li gençlerin arasına gönderdiler. Amaçları, söz konusu iki kabile arasında eski

[19] Buhârî, İman, 24; Müslim, İman, 25, 106-109.

[20] İbn Asâkir, Târîhu Medîneti Dımaşk, XXX, 131-132; Emanete dair ayrıntılı bilgi ve olayın yorumlu bir aktarımı için bk. Kandemir, M. Yaşar, Peygamberimin Sevdiği Müslüman, s. 325-331.

[21] Âl-i İmrân, 3/102-103.

savaş günlerinde olup bitenleri hatırlatan ateşli şiirlerle iki tarafın intikam ve düşmanlık duygularını yeniden ortaya çıkartmaktı. Nitekim Yahudi genci *Evs* ve *Hazrec*'li Müslümanların yanına giderek kendisinden istenilen görevi yerine getirdi; okuduğu şiirlerle her iki kabileye mensup olanlar birbirlerine bileylenip -eski günlerdeki gibi- kılıçlarını çektiler. Neredeyse bir iç kavga başlamak üzereydi. Peygamber Efendimiz durumdan haber alır almaz derhal olay yerine giderek *Evs* ve *Hazrec*'li Müslümanlara nasihat etti; onlara, İslâm'la şereflenmiş olduklarını, Allah Teâlâ'nın kendilerini *Câhiliye*den, küfürden uzaklaştırıp kalplerini kardeşlik nimetiyle birleştirdiğini hatırlattı ve kendisi aralarında iken, üstelik Allah'ın bunca ihsanlarına rağmen nasıl olup da *Câhiliye âdetinin* bir parçası olan kavgaya giriştiklerini sordu. İslâm kardeşliğiyle toplumun ayrılmaz bir parçası olduklarını vurgulayarak Yahudi ileri gelenlerinden Şemmâs gibilerinin tekrar tutuşturmak istediği *Câhiliye* ateşini harlatmaya fırsat vermeden söndürdü.^[22]

Asr-ı Saâdet'te Müslümanlar arasındaki mevcut huzur ve güveni çekemeyerek onların aralarında husûmet ve kavga doğurmak için çaba gösterenlerden biri de baş münafık olarak tarihe geçmiş olan Abdullah b. Übey b. Selül'dür. Bu sefer aralarında kavga çıkartılmak istenen taraflardan biri ensâr diğeri muhâcirlerdir. *Benî Mustalik* (*Müreysi*) *Gazvesi*'nde ensâr ve muhâcir askerlerin su taşıyan temsilcileri arasında kuyudan su çıkarma hususunda ciddi bir tartışma yaşanmıştı. Bunu duyan baş münafık, derhal durumdan vazife çıkararak ensârı tahrik için, “*evlerinizde sofralarınıza konuk ettiğiniz muhâcirleri görünüz! Size bir kova suyu dahi lâyük görmüyorlar...*” diyor, devamında da “*Medîne'ye döndükten sonra üstün olanın (Medîne'nin yerlisi olan ensârın) zayıf olanı (muhâcirleri) oradan muhakkak çıkaracağı*”^[23] iddiasını ortaya atıyor, böylece tahrik üstüne tahrik yapıyor, düşmanlık fitilini ateşlemeye çalışıyordu. Ensâr ve muhâcir askerlerini temsilen su temini görevini üstlenmiş olanlar bu sözler karşısında duygusal olarak tahrik olmaktan kendilerini kurtaramadılar ve “*ey muhâcirler, ey ensâr!*” gibi nidâlarla çevredekileri yardıma çağırıyorlardı. Tartışma birden boyut kazandı, kılıçlar çekildi, neredeyse insanlar birbirine girmek üzereydiler. Durumu öğrenen Peygamber Efendimiz, hadise mahalline hızla ulaşarak ensâr ve muhâcirleri *Câhiliye günlerini* andıran kötü bir duruma düşmekten kurtardı ve onları barıştırıp sakinleştirdi.^[24] Çünkü *asıl*

[22] İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 205-206; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1152-1154; Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, IV, 641-642.

[23] *Münâfikûn*, 63/8.

[24] İbn Hişam, *es-Sîre*, 303-303; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, (tahkik: Marsden Jones), 3. baskı, Beyrut 1404/1984, II, 415-420; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul ts., VII, 5003-5008.

üstünlük, Allah'ın, Peygamberinin ve mü'minlerindi. Allah'ın üstün tuttuğunu kimse aşağılara atamaz, kimse Medine'den çıkartamazdı.^[25]

“Müslümana sövmek fâsıklık, onunla vuruşmak ise küfürdür”^[26] buyuran Hz. Peygamber (as.), Müslümanların aralarında meydana gelen tartışmaları büyümeden önler, uzakta bile olsa gerekirse olay yerine binitle hızla ulaşır ve tarafları barıştırmadan ayrılmazdı. Bir defasında Kubalılar arasında meydana gelen kavgayı önlemek ve tarafları barıştırmak için bir ata binip gitmiş ve saatlerce uğraşarak aralarını ıslah etmeyi başarmıştır. Hatta ıslah çabası sürerken ikinci namazının vakti girdiği halde Hz. Peygamber olay yerinde taraflar arasında barışı sağlayıp, sükûneti temin etmeden oradan ayrılmamıştır.^[27]

Peygamber Efendimiz, Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıkların kavgaya dönüşmesini önleme konusunda o derece hassastı ki böyle olumsuz bir gelişme iki kişi arasında daha küçük çapta olsa bile bunları da önemserdi. Meselâ bir tartışma sırasında Ebu Zerr-i Gıfârî'nin (r.a.) Hz. Bilâl-i Habeşî'ye “Kara kadının oğlu” diye hitap ederek annesinin renginden dolayı kınamaya kalkışmasını duyar duymaz “Ey Ebû Zer! Sen onu annesinden dolayı ayıplıyorsun öyle mi? Demek ki sen, içinde hâlâ Câhiliye ahlâkı kalmış bir kişi imişsin!” diye onu sert bir şekilde uyarması, buna örnektir. Bunun üzerine yaptığına derinden pişmanlık duyan Hz. Ebû Zerr-i Gıfârî, Hz. Bilâl-i Habeşî'den samimiyetle özür dilemiştir.^[28]

Unutulmamalıdır ki Medine'deki *Evs* ve *Hazrec* kabileleri Allah'ın lutfettiği uhuvvet/kardeşlik nimetiyle kin ve husûmet duygularını yenerek iman ve İslâm kardeşliği şemsiyesinin gölgesinde bir araya gelmişler; güzel ahlâk ölçüleriyle kucaklaşan, paylaşan, yardımlaşan, üretken ve dinamik bir toplum olmuşlardır. Bizler de aynı nimet-i ilâhî ile kardeşiz ve şunun farkındayız ki, Cenâb-ı Hak tarafından Mü'minler topluluğuna verilmiş en büyük lutufların başında İslâm ahlâkının ictimâî tezahürleri olan kardeşliğimiz, birlik-beraberliğimiz gelmektedir. Dolayısıyla kardeşliğimize asla hâlel getirmemeli, onu korumak ve geliştirmek için içtenlikle çaba göstermeliyiz.

Resûl-i Ekrem (s.a.s), İslâm toplumunda güzel ahlâka, barışa, kardeşliğe aykırı olarak ortaya çıkan olumsuzlukları büyümeden önlemek için niçin bu kadar hassasiyet gösteriyordu? Çünkü Hak Teâlâ Kur'an'da “Gerçek

[25] Münâfıkûn, 63/8. Bu olay üzerine münafıklardan insan analizleri için bk. Münâfıkûn, 63/1-7.

[26] Buhârî, İman, 36.

[27] *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, VIII, 114-115.

[28] *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I, 42-43.

mü'minlerseniz Allah'tan korkun, aranızı islah edin, Allah ve Resûlü'ne itaat edin"^[29] "Mü'minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin"^[30] buyurmaktadır. İşte Resûlullah (as.) bu ilâhî emirlerin gereğini hassasiyetle yerine getirmiş, insanlar arasında güzel ahlâka mugayir olarak çıkabilecek gerilimleri, kavgaya dönüşmeden önlemiştir. Kur'an'ın hedefi, barış toplumdur; kavga eden, husûmet duygularıyla ayrışan, bölünüp parçalanan bir toplum değil! Hak Teâlâ'nın Kur'an-ı Hakîm'de belirttiğine göre Müslümanlar Allah ve Resûlü'ne itaat etmeli, birbirleriyle çekişmemelidirler; yoksa korkuya kapılıp güçlerini kaybederler.^[31] İslâm kardeşliğinin kadrini kıymetini bilmeyenler, sosyal hayatta içinden çıkılması zor acılarla imtihan edilirler. Zira böyleleri, Câhiliye devrinde olup bitenleri andıran kötü bir işe sebebiyet vermiş olurlar. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de *din kardeşliği nimetini unutarak, önemsemeyerek İslâm toplumundan kopmaya ve ahlâkî yozlaşmaya sebep olacak olaylara destek vermenin ve seyirci kalmanın Câhiliye âdeti olduğunu*^[32] ifade etmektedir.

O halde Hablullâh'a (Kur'an'a) topluca tutunarak tevhid üzere (imanda) ictima etmek (birleşmek) ve tefrikadan, sen-ben davasına düşmekten sakınmak gerekir. Önce tevhîd-i kulûb (kalplerin birleşmesi) sonra da tevhîd-i ef'âl (fiillerin birleşmesi), İslâm'ın en büyük esaslarından. "Ben kendi kendime dinimi, dinî hayatımı koruyabilirim" diye düşünenlerin, hüsn-i hatimeye (hayırlı sona) erişebilmeleri pek kolay olmaz. Zira bu hayatın içinde fertler, bazı hoş olmayan gelişme ve sıkıntılarla karşı karşıya geldiklerinde üstesinden gelmekte tek başına zorlanabilirler. Zira "yedullâhi maa'l-cemâa" denilmiştir. Yani "Allah'ın kudret eli, bir araya gelenlerin-birlik olanların üzerine"dir. Buna göre birlikleri bozulup dağılanlar, perişan olurlar.^[33]

Nitekim Resûlullah (as.) "Cemaatten (Müslüman toplumundan) ayrılmayınız. Şunu biliniz ki, sürüden ayrılanı kurt kapar"^[34] "Allah'ın yardımı cemaatle (toplulukla) beraberdir. Cemaatte (birlik beraberlikte) rahmet, ayrılıkta azap vardır"^[35] buyurmaktadır.

[29] Enfâl, 6/1.

[30] Hucûrat, 49/10.

[31] Enfâl, 8/46.

[32] Müslim, *İmâre*, 53,54; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 306, 488.

[33] Elmahlı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1153.

[34] Ebû Davud, *Salât*, 46.

[35] Tirmizî, *Fiten*, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 139, 202, 278, 375; V, 180, 244.

Sonuç

Mü'minler birbirinin dostlarıdır,^[36] birbirlerine merhametle davranmalıdırlar.^[37] Birlik olmak, Allah'ın emridir.^[38] Kalplerimizi birleştiren Allah'tır, dünyada hiç bir güç O'nun lutuf ve ihsanı olan muhabbeti gönüllerimize yerleştiremez.^[39] Mü'minlerden bazılarının arası açılır da dargınlık doğarsa, barıştırmak için gayret göstermek gerekir.^[40]

Birlik-beraberlik ruhuyla toplumun bir parçası olanlar, huzur ve güven için bir ümit oldukları gibi, birlik-beraberlik ruhuyla ürettikleri güzel işler sebebiyle de cennetin merkezinde yer alacaklardır.^[41] Şeytan, Müslümanları kendisine taptırmaktan ümidini kesmiş, ama birbirine düşürmekten ümidini kesmemiştir, dolayısıyla Müslümanların arasını sürekli açmaya çalışacaktır.^[42] Bu sebeple iman nimetinden sonra inkâra dönmeyi, kardeşlik ve dayanışma nimetinden sonra ayrılığa düşmeyi, ateşe atılmak gibi korkunç ve tehlikeli görmeliyiz.^[43] En değerli varlığımız dinimizdir; onu ancak emniyet ve huzur ortamında yaşayabiliriz. Dargınlıklar, ayrışmalar, bölünmeler, aşırı ihtilâflar ve sert uyuşmazlıklar, en başta dinimize zarar verir; dolayısıyla yüce dinimize göre dargınları barıştırmak, nafil oruçtan, namazdan ve sadakadan daha sevaplı bir davranıştır.^[44] Hz. Peygamber (as.) barışseverdi, dargınları hemen barıştırdı, ashâbının dargın durmalarına rıza göstermedi, dargınlaşanlardan barış için ilk adımı atanın, ilk selâmı verenin büyük sevap kazanacağını söylerdi.^[45] Çünkü dâhilde sağlanan birlik, beraberlik, kardeşlik ve dostluk, *nimet-i uzmâdır*, Allah'ın bizden gerçekleştirmemizi istediği en büyük *ahlâkî değer*dir.

Resûlullah (as.) İslâm toplumunun birlik beraberliğini bir binayı sağlam biçimde ayakta tutan tuğlalara,^[46] sağlıkta-hastalıkta, her hususta birbirinden haberdar olan vücudun organlarına benzetirdi.^[47] İslâm toplumunda birlik-beraberliği ayakta tutabilmek için mü'minler olarak ya hayır söylemeli

[36] Tevbe, 9/71.

[37] Mâide, 5/54.

[38] Âl-i İmrân, 3/103

[39] Enfâl, 8/63.

[40] Enfâl, 8/1; Hucûrât, 49/10.

[41] Tirmizî, *Fiten*, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 139.

[42] Müslim, *Münafikîn*, 65; Tirmizî, *Birr*, 35

[43] Buhârî, *İman*, 24; Müslim, *İman*, 67.

[44] Ebû Davud, *Edeb*, 50; Tirmizî, *Kıyamet*, 56.

[45] Buhârî, *Edeb*, 62; Müslim, *Birr*, 23,25,26; Ayrıca bk. Buhârî, *Ezan*, 48; *Sulh*, 1; Müslim, *Salât*, 102.

[46] Buhârî, *Salât*, 88; *Edeb*, 36; Müslim, *Birr*, 65.

[47] Buhârî, *Edeb*, 27; Müslim, *Birr*, 66.

ya da susmalıyız,^[48] dilimizi gıybet, iftira, dedikodu, çekiştirme gibi kötü söz ve tutumlardan uzak tutmalıyız; unutulmamalıdır ki bazen büyük kavgalar, ilk bakışta önemsiz gibi görünen dedikodulardan çıkar; kulak, göz, kalp bunların hepsi yaptıklarından sorumludur.^[49] Zanna kapılmamalıyız, kesin bilgi ortada yokken tahmine dayalı süizanla-ön yargı ile hüküm vermekten kaçınmalıyız. Kulak kabartıp onun bunun gizli sırlarını araştırmamalıyız, başkalarını kıskanmamalıyız (haset etmemeliyiz), öfkelerimize yenilmemeliyiz, birbirimize sırt dönmemeliyiz, Allah'ın kulları olarak kardeşlik bilincini kaybetmemeli, birbirimizin dedikodusunu yapmamalıyız!^[50] Unutmamalıyız ki *iman etmedikçe cennete giremeyiz, birbirimizi sevmedikçe de kâmil imana eremeyiz, karşılıklı olarak selâmu-selâmlaşmayı yaymalıyız ki, aramızdaki sevgi bağları kuvvetlensin!*^[51]

Sonuç bölümünde söylenenleri şu hadîs-i şerîf, bütünüyle özetlemektedir. Resûl-i Ekrem (as.) buyuruyor ki: “İnsanlara kötü sözle hitap etmek, lânet etmek, sövüp saymak, kusurlarını başına kakmak, süüzanda bulunmak, ayıp-eksik araştırmak, tahkir etmek, hor görmek hoş karşılanmaz-yakışık almaz.”^[52]

Müslüman, eliyle ve diliyle hiç kimseye zarar vermez, veremez, imanı ve ahlâkı buna engel olur. Çünkü imanla ahlâk ve güven arasında güçlü bir ilişki vardır. İslâm dini inançlı, ahlâklı, bilgili, becerikli, kişilikli, çalışkan, yardımsever, nazik, zarif, yararlı hizmetleri paylaşan, zararlı gelişmeleri önleyen, dili de gönlü de tertemiz, düzenli, şefkatli, insaflı, adaletli, hakbilir, karıştırıcı değil geliştirici, ifsat edici değil islah edici; huzurun, güvenliğin teminatı olan bir insan modelini öngörmektedir. Bunun gibi İslâm dini, zıtlaşma ve çatışma yerine sevgi ve adalet ilkelerine dayalı, ülfet ve uzlaşmayı öne çıkaran iyi ilişkiyi tavsiye eder; fitneyi, hasedi, fesadı, kovu gıybeti, kin ve intikamı engeller. İslâm, etnik ve ideolojik ayrımcılığı yasaklar, insanların farklı milletlerden oluşunu ayrışma ve bölünme sebebi olarak görmez, aksine tanışma ve bütünleşme ile güveni sağlama aracı olarak görür.

Her zaman her yerde dikkat edilmesi gereken şey, Hak Teâlâ Hazretleri'nin Kur'ân-ı Kerîm'de, Resûlullah'ın (s.a.s) ve çevresinde yer alan ashâbın örnekliğinde şekillenen güzel ahlâkın düşünce olarak benimsenip özümsemesi ve günümüz şartlarında en iyi bir şekilde temsil edilmesi ve yaşatılmasıdır.

[48] Müslim, *İman*, 19.

[49] Hucûrat, 49/11, 12; İsrâ, 7/36; Hümeze, 104/1-2.

[50] Müslim, *Birr*, 28,32.

[51] Müslim, *İman*, 22.

[52] Buhârî, *Mezâlim*, 3.

Bibliyografya

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Kahire, 1313.
- Algül, Hüseyin, *H. Muhammed'in (s.a.s) Şemâilî ve Örnek Ahlâkı*, Emin Yayınları, Bursa, 2019.
- Algül, Hüseyin - Kara, Mustafa, *En Güzel Örnek Hz. Muhammed (s.a.s)*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Bursa Araştırmaları Merkezi, Bursa, 2015.
- Algül, Hüseyin, *Âlemlere Rahmet Hz. Muhammed*, Diyanet Vakfı Yayınları, 19. Baskı, Ankara, 2015.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiü's-Sahîh*, İstanbul 1315 h.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiü's-Sahîh*, (terc. Mehmed Sofuoğlu), I-XVI, Ötüken Yayınları, İstanbul 1987.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as, *es-Sünen*, (thk. Ahmed Sa'd Ali), I-II, Mısır 1952.
- Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, I-IX, İstanbul ts.,
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, I-XL, Beyrut, 1415/1995.
- İbn Hişam, *es-Sîre*, I-IV, Mısır, 1355/1936.
- İbn Mâce, el-Hâfız Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *es-Sünen*, (thk. M. Fuad Abdülbaki), I-II, ys., ts.
- İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut ts. (Dâru Sâdır).
- Kandemir, M. Yaşar, *Peygamberimin Sevdiği Müslüman*, Zafer Yayınları, İstanbul 2009.
- Kılavuz, Ahmet Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Neşriyat, 10. baskı, İstanbul 2004.
- Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (hızr. Karaman, Hayreddin v.dgr.), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, I-V, 2. baskı, Ankara 2006., II, 681-682.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *el-Câmiü's-Sahîh*, (thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), I-V, Beyrut 1374/1955.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *el-Câmiü's-Sahîh*, (terc. Mehmed Sofuoğlu), I-VIII, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1386/1967.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, I-VIII, Mısır, 1383/1964.
- Özafşar, Mehmet Emin, "İmanın Toplumsal Boyutu", *İslâm'a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Sinanoğlu, Mustafa, "İman", *DİA*, XXII, 212-214.
- Sinanoğlu, Mustafa, "İslâm", *DİA*, XXIII, 1-2.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Câmiü's-Sahîh-Sünenü't-Tirmizî*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir v.dgr.), I-V, (el-Mektebetü'l-İslâmiyye).
- Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, (tahkik: Marsden Jones), 3. baskı, Beyrut 1404/1984.
- ez-Zebîdî, Zeynüddin Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, (terc. Ahmed Nâim-Kâmil Miras), I-XII, Ankara 1970.

